

Eski Türkçedeki +(X)ç ve Türkiye Türkçesindeki +(X)ş Küçültme Eki Arasındaki Yapısal ve Anlamsal Paralellikler

Structural and Semantic Parallels Between Diminutive Suffix in Old Turkic +(X)ç
and in Turkey Turkish +(X)ş

İsmail Ekici

Doktora Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Eskişehir / Türkiye

e-posta i.ekici@outlook.com

orcid 0000-0001-6941-6731

doi 10.54316/dilarastirmalari.1166674

Atıf

Citation

Ekici, İsmail (2022). Eski Türkçedeki +(X)ç ve Türkiye Türkçesindeki +(X)ş Küçültme Eki Arasındaki Yapısal ve Anlamsal Paralellikler. *Dil Araştırmaları*, 31: 259-267.

Başvuru

Submitted

25.08.2022

Revizyon

Revised

23.09.2022

Kabul

Accepted

22.11.2022

Çevrimiçi Yayın

Published Online

30.11.2022

ÖZ

Türkiye Türkçesinde bir sözcüğe küçültme anlamı vermek için oldukça zengin bir ek envanteri vardır. Bu ekler içerisinde küçültme anlamı, sevgi, sevimlilik ve şefkat anlamlarıyla birlikte bir bütünlük oluşturur. Bu anlamları taşıyan bir ek, genellikle yakın akrabalık veya duygusal bağ bakımından yakınlık bildiren sözcüklere gelmektedir. Sözü edilen duruma örnek olarak Eski Türkçedeki +(X)ç küçültme eki gösterilebilir. Bu ekin günümüzdeki karşılığının eldeki dilsel paralellikler neticesinde +(X)ş olabileceği üzerine yapılan bu çalışma, tarihsel ve güncel örnekler bağlamında ele alınmıştır. Karşılaştırmalı olarak incelenen ekin fonetik, morfolojik ve semantik paralelliklerinden ötürü zaman içerisinde fonetik anlamda dönüşüm ve semantik anlamda genişleme kaydetmiş olabileceği belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Türkiye Türkçesi, küçültme eki, morfoloji, fonetik dönüşüm, semantik

ABSTRACT

There is a very rich inventory of suffix to add a diminutive meaning to a word in Turkey Turkish. Within these suffixes, the meaning of diminution forms a unity with the meanings of love, cuteness and compassion. A suffix with these meanings usually comes to words that indicate affinity in terms of close relative or emotional bond. An example of the instance mentioned can be shown the diminutive suffix +(X)ç in Old Turkish. This study on the fact that the current equivalent of this appendix may be +(X)ş as a result of the linguistic parallels in hand is discussed in the context of historical and current examples. It has been stated that the suffix examined comparatively may have undergone phonetic transformation and semantic extension over time due to its phonetic, morphological and semantic parallelism.

Keywords: Old Turkish, Turkey Turkish, diminutive suffix, morphology, phonetic transformation, semantic

0. Giriş

İnsanoğlu iletişimi doğru şekilde sağlayabilmek ve içinde bulunduğu durumu daha iyi ifade edebilmek için anlamı, sahip olduğu dilin kurallarıyla yeniden düzenler ve bunu muhatabına iletmeye çalışır. Sayısız durum kadar sayısız ifade gücüne sahip olan dil, bu bakımdan kullanıcıya geniş bir hareket alanı sağlar. İfadelerin gerek anlam gerekse de yapı bakımından değişebilmesi veya gelişmesi, anlamın zenginleşmesine ve doğal olarak o dilin anlam evreninin genişlemesine katkıda bulunur. Sözcüklerde olduğu gibi eklerde de aynı durum söz konusudur. Örnek vermek gerekirse, Türkçede +IAr biçimbirimi şekil olarak bakıldığında çokluk ifade etse de cümleye nezaket anlamı katabilir veya belli bir grubu simgeleyen bir göstergeyi yansıtmak için kullanılabilir. Aynı biçimbirimin farklı işlevlerdeki kullanımına dikkat çeken Aksan da bu durumu [-Cİ] biçimbirimi ile gösterir. Meslek grupları kullanımında *sunucu*, *fizikçi*; mesleğin yerine getirilmesinde *gözcü*, *uygulamacı*; bir huy ve davranışı ağır basan insanlar için *inatçı*, *yalancı*; bir kuram veya bir düşünce etrafında olanlar için *Atatürkçü*, *gerici*; araç-gereç ve madde adları için *alıcı* ve *sunucu* örneklerini sunar (Aksan 2016: 124-125). Dilin sosyal, coğrafi, ekonomik, kültürel vb. unsurlar karşısında anlam ve yapı bakımından esneklik göstermesi, dile daha hareketli bir alan sağlar. Bu alan içerisinde meydana gelen dilsel modifikasyonlar, araştırılmaya değer önemli verilerdir. Türkçenin gerek diyalektikal gerekse de şahitlik ettiği tarihsel olay ve olgu yönünden çeşitliliğe sahip olması bu durumu daha elzem kılmaktadır.

Türkçedeki eklerin iletişimin anlam boyutuna önemli derecede etki ettiği bilinmektedir. Dil esaslarına göre şekillenen sözcüklere ve sözcük gruplarına getirilen morfepler, anlamın durumsallığını da yönlendirmektedir. Söz konusu durumu en açık şekilde gösteren eklerden bir kısmı da küçültme ekleridir. Küçültme ekleri "İsim, sıfat ve zarf üzerine gelerek isimlerde daha çok sevgi ve acıma, azlık ve küçüklük ifade ederken sıfatlara eklendiğinde [...] küçülmüş ve azalmış olan bir sıfat ortaya koyarlar. Zarflara gelerek de sıfat ve fiildeki nitelendirme veya belirtme değerini (özellikliğini) azaltmaktalar" (Miandoab 2018: 215). Sayılan anlamlar oluşturulurken genel olarak *küçültme* ifadesi kullanılır. Küçültme ifadelerinin konuşma bağlamına bağlı olarak çoğunlukla çocuklara yönelik konuşmalarda veya küçük çocuklar hakkında geçen konuşmalarda ortaya çıktığı belirtilir (Savickiené 2003: 16). Bu durum insanların çocukları, sevimli, masum ve sevgiye muhtaç olarak görmesinin yaşatmış olduğu duygusal yoğunlukla açıklanabilir. Ancak küçültme ifadeleri sevgiyi, samimiyeti ve sempatiyi karşılıklı olarak taşıyan yetişkinler arasında da işlek ve geçerlidir. Dolayısıyla duygusal olarak yakın olan veya yakınlık kurulan bu insanların ve zamanla diğer canlı ve şeylerin sayılan nedenlerden dolayı *küçültme* ifadesiyle genelleştirildiği ve gösterildiği söylenebilir.

Türkiye Türkçesinde sıklıkla kullanılan ve gramer kitaplarında yeterince ele alınmamış olan +(X)ş küçültme ekinin yapısının ve tarihsel süreçteki yerinin açıklığa kavuşması gerekliliği bu çalışmanın asıl hareket noktasıdır. Bu çalışmanın küçültme eki zemininde yapılmasını gerekli kılan sebeplerden bir tanesi de başta sosyal medya olmak

üzere diğer kitle iletişim kanallarında +(X)ş ekinin oldukça işlek şekilde kullanılmasıdır. Bu araçları kullanan insanların beğenilmek ve beklendik yönde tepki sağlayabilmek için hitap ettiği kesime samimi, sevimli ve sempatik görünme ve duygusal yakınlık kurma adına sözcük tercihlerinde bu eki sıklıkla kullandığı rahatlıkla gözlemlenmektedir. Sevgi hitapları bakımından *babiş*, *babişkom*, *bebişim*, *bebişko*, *nonoşum*, *minnoşum*, *saroşum*, *tontoşum*, *tontişim*, *tombişim* ve daha sonra izahı, /ç/ ve /ş/ paralelliğinde yapılacak olan *pilicim* olarak tespit edilen (Yıldız 2013: 367-368) sözcüklere ek olarak hemen her sözcüğün +(X)ş ekiyle uyarlanabilmesi bu sözcüklerin sayısını artırmaktadır. Bu sebeple bu çalışmada Türkiye Türkçesindeki sözcüklere küçüklük, samimilik ve sevimlilik anlamı katan +(X)ş biçimbirimi araştırılmıştır. Bunun yanında biçimbirimin Eski Türkçede kullanılan +(X)ç biçimbirimi ile muhtemel bağlantısı ve aralarındaki fonetik, morfolojik ve semantik paralellikler ele alınmıştır. Eldeki çalışma yalnızca bu iki biçimbirim üzerinden sınırlandırılmış olup Türkçenin küçültme ekleri, işlevleri ve bu eklerin birbiriyle olan münasebeti konuya dâhil edilmemiştir. Bu çalışma için ele alınan küçültme ekinin veya günümüzde kazandığı bir anlam ile nitelendirmek gerekirse sevgi, şefkat ve sevimlilik eki olan +(X)ş biçimbiriminin Eski Türkçedeki +(X)ç biçimbirimiyle karşılaştırması, araştırmacıların görüşleri ve tanıklanan sözcükler temelinde yapılmıştır.

1. Veri

Eski Türkçede sevgi, şefkat, okşama ve sevimlilik ifade eden +(X)ç biçimbirimi üzerine çeşitli değerlendirmeler vardır. Erdal, +(X)ç ekinin aile üyeleri arasında sevgi, şefkat ve merhameti yansıtmak için kullanıldığını açıklar; 1. ve 2. şahıs çekimlerini şu örneklerle gösterir: *ög+üç+üm* ya da *ög+üç+ümüz* "sevgili annem(iz), *yänä+ç+im(imiz)* "sevgili yengem(iz); nadir olarak *kañ+ıç+ıñ+ka* "sevgili babama"; *günlük konuşma dilinde yaygın olarak ata+ç+ım* "sevgili babam", *ana+ç+ım* "sevgili annem" (2004: 145). Ek, Tekin tarafından küçültme ve sevgi sözcükleri türeten bir ek olarak açıklanmış ve şu örnekler verilmiştir: *ataç+ım* "babacığım" < ata "baba"; *içiç+ım* "ağabeyciğim" < eçi, içi "ağabey"; *begiç+ım* "beyciğim"; *kañıç+ım* (2016: 79-80). Räsänen de eki *ataç* ve *anaç* sözcükleri üzerinden gösterir (1957: 92). Gabain, ekin küçültme, sevgi ve okşama bildiren bir işleve sahip olduğuna dikkat çeker ve *ögüçüm* (anneciğim), *ataçım* (babacığım) örneklerini verir (1988: 41). Clauson, bu ekin nadir bir küçültme eki olduğunu (1972: önsöz xli) vurgulayarak *ataçım* kelimesinin açıklamasını "canım babam" şeklinde yapar (1972: 43). Ergin, +(X)ç ekinin işlek bir ek olmadığını belirterek anlamın kuvvetlendirilmesi için kullanıldığını *ataç*, *babaç* ve *anaç* sözcükleriyle açıklar; Eski Türkçede olduğu gibi Batı Türkçesinde de daima +ç şeklinde olduğunu belirtir (2009: 175). Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde çok işlek olmayan bu ekin genellikle isme büyüklük anlamı kattığını ama bazı kelimelerde sevgi, küçültme gibi müstakil anlamda kelime türettiğini vurgular ve *begiç* "büyük bey", *ataç* "büyüklük gösteren çocuk", *anaç* "küçükken büyük anlayış gösteren kız" *aşıç* "topraktan yapılmış çömlek" örneklerini aktarır (1996: 13). Erdal da sevgi hitapları kurmada kullanılan bir ek olarak belirttiği +(X)ç morfeminin Kâşgarlı Mahmud'un *äkä+ç*, *ata+ç* ve *ana+ç* sözcüklerinde gösterdiği eklerle denk geldiğini belirtmiştir (1991: 47). Fakat bu sözcüklerde doğrudan bir küçültmeden veya sevgiden söz etmek mümkün değildir. Bu

sözcüklerde morfemin daha çok benzerlik işleviyle kullanıldığı (ana gibi, anacık; baba gibi, babacık vs.) ifade edilebilir. Eski Anadolu Türkçesinde bu ekle ilgili bilgi bazı çalışmalarda bulunmasa da +(X)ç ekinin örneklerinin verildiği çalışmalar yapılmıştır (Genç 2005: 39; Şakar 2018: 21).

Eski Türkçeden başlayarak tarihsel süreç içerisinde incelendiğinde +(X)ş yapısıyla ve günümüzde çeşitlilik gösteren anlamlarıyla işlenmediği eldeki veriler neticesinde görülmektedir. Deny de +(X)ş biçimbiriminin gerek yerli gerekse de yabancı dil bilgisi kaynaklarında sözünün geçmediğine dikkat çeker (2012: 487). Ek, küçültme eki olarak bazı çalışmalarda detaylı olarak (Sarı 2020) bazı çalışmalarda sadece örnekleri verilerek ele alınmış (Eker 2011: 335); bazı çalışmalarda eylemden isim yapan eklerle karıştırılmaması gerektiği belirtilerek açıklanmışsa da (Banguoğlu 1990: 183) bazı çalışmalarda da işlenmemiştir (Ergin 2009; Korkmaz 2014). Hatiboğlu, bu ekin ad soylu sözcüklerin kesik biçimlerine gelerek küçük, sevimli, sevgili ve okşama adları ürettiğini belirtir (1981: 144). Ekin kısaltmalarındaki kullanımıyla ilgili Buran, Türkiye Türkçesinin ağızlarının birçoğunda özellikle de Doğu ve Güneydoğu'da bazı isimlerin hitap esnasında son hecesine getirilen /o/ sesi ile kısaltıldığını ve bu isimlere sevgi, şefkat ve küçültme anlamı yüklemek için isimlerin sonuna +ş ekinin getirildiğini belirtir fakat ekin kökeniyle ilgili bir açıklamada bulunmaz (2000: 174-175). Lewis, isimlere küçültme anlamı verildiğinde +CIK biçimbirimi dışında belli bir kuraldan söz edilemeyeceği ama genellikle ilk hecenin korunduğunu ve daha sonra /i/, /o/ ya da /ş/ ile biten bir hecenin isme eklendiğini ifade eder (2000: 55). Ancak Ketrez ve Aksu-Koç küçültme ekleri bağlamında okşamalı (hypocoristics) sözcüklerle ilgili olarak Lewis'in belirttiği durumdan daha karmaşık bir durumun söz konusu olduğunu açıklar (2007: 283). Sözcüklerin sadece hece sınırlarıyla kısaltılamayacağı, Er.cü.ment>Erci ve Mus.ta.fa>Musti örneklerinde olduğu gibi /i/ foneminin ikinci hecenin ünsüzüne yani en uzun kapalı heceye getirilebileceği; bazı isimlerde /i/ ve /o/ fonemlerinin seçiminin öngörülemez olduğu Fat.ma>Fato~Fatı örneği de verilerek +(X)ş biçimbirimi dahil okşamalı sözcüklerin türetilmesinde tahmin edilebilir bir türetme örgüsünden söz edilemeyeceğinin altı çizilir (Ketrez ve Aksu-Koç 2007: 283). Biçimbirimi farklı duygu değerleriyle ifade eden Sarı, somut bir küçüklükten ziyade olumlu anlamda sevgi, yakınlık, sempati; olumsuz anlamda aşağılama, küçümseme ve dışlaştırma gibi üst işlevlere sahip olduğunu ifade ederek biçimbirimin sözcüğe eklenme yapısı ve kazandırmış olduğu anlam üzerine açıklamalar sunar (2020: 158-162). Deny, +(X)ş ekinin kullanım şekillerini detaylı olarak şu şekilde sıralar:

Bu ek çoğunlukla sevdirmek edatı göreviyle:

a) İnsan özel adlarına katılır ve bu ek gelince geri kalan kelime kısmı hep atılır.

1. İlk kapalı heceye katılır:

İbrahim = İbiş, Iboş;

Ümmehan = Ümüş;

Havva = Havuş;

Fatma = Fatış, Fatoş;

2. İlk kapalı veya açık hece ile beraber ikinci hecenin baş harfi olan ünsüz alınarak bunlara katılır:

İbrahim = İbroş;

Ali = Aliş, Aloş;
 Dudu = Duduş;
 Hatice = Hatoş;
 Hafife = Hafoš;
 Rabia = Rabiş;
 Rukiye = Rukuş (Rüküş);

3. Kapalı hecenin sonundaki ünsüz atılıp açık hece yapıldıktan sonra ikinci hecenin baş tarafı olan ünsüz alınarak bunlara katılır:

Me(h)med = Memiş;
 Mustafa = Mutoş, Mıtış;

4. Açık heceden sonra gelen kapalı hecenin sonu ünlü ise atılarak ondan sonraki üçüncü hecenin baş harfi olan ünsüz alınıp onlara katılır:

Emine = Emoş,
 Fatma = Fatmoş vs.

Bunların ince ahenkli baş kısımlarına -oş, iş eki gelmekle ahenksiz kelimeler doğuyor.

b) Bazı sıfatlara da yine aynı mana ile girer ve bu defa girdiği kelimenin yapısında değişiklik yapmadığı olur:

gök = göküş;
 mavi = maviş (2012: 487-488).

Bu ekle ilgili bir açıklama da Banguoğlu'na (1990) aittir. Eki "-iş Adları" başlığı altında ele alan Banguoğlu, tarihi kişi adlarında (Memiş Paşa gibi) da görülen bu ekin işlevlerini iki şekilde gösterir:

1. İnsan tipini belirten okşama sıfatları (adjective hypocoristique) yapılırken kullanılır: *minnoş*
2. Kişi adlarından okşama adları (nom hypocoristique) yapılırken kullanılır: *Aliş* (1990: 182).

Ekin özel adlardaki kullanımıyla ilgili olarak standart bir durumdan söz etmek oldukça güçtür. Bazı isimler barındırmış olduğu sesler itibariyle bu ekin kurulumuna uygun değildir. Sarı, " [...] ekin özel adlarda kullanımı eklenme şablonu itibariyle sınırlılık ve bir bakıma rastgelelik gösterir ama potansiyel olarak tüm adlar bu ekle küçültülebilir ve bağlamına göre olumlu ya da olumsuz duygu değeri sunabilir." (2020: 160-161) açıklamasıyla bu duruma dikkat çeker.

2. Değerlendirme

Tarihî Türk yazı dillerinin gramerleri incelendiğinde bugün Türkiye Türkçesinde küçültme, sevgi ve sevimlilik ifade eden işlek +(X)ç küçültme ekine rastlanmıyor olması, +(X)ş ekinin başka bir ekten dönüşmüş olabileceğini destekler niteliktedir. Türkçenin ve Türk lehçelerinin gramer kitaplarına bakıldığında /ç/ > /ş/ ses değişiminin sıklıkla yaşandığı görülmektedir. Bu lehçeler içerisine Kıpçak grubunda bulunan Kazak, Karakalpak ve Nogay lehçesi bu bakımdan dikkate değerdir. Bu lehçelerde Köktürkçedeki /ç/ ünsüzleri /ş/ olarak yaşamaktadır (Gülsevin 2008: 381). Kazakça,

Karakalpakça ve Nogaycada genelleşen bu değişimin ilk örneklerinin *Ettuhfet-üz-Zekiyye fil-Lûgat-it-Türkiyye*'de görüldüğü belirtilir (Ceylan 1997: 32). Kıpçak grubundaki diyalektlerde /ç/ fonemlerinin daima /ş/ ile yazıldığı ve Eski Türkçedeki /ç/ ünsüzlü sözcüklerin Kazak, Karakalpak, Nogay ve Şor Türkçesinde /ş/ ünsüzü ile temsil ediliyor olması bu durumun imladan ziyade bir ses değişimini gösterdiği belirtilir (Ağca 2020: 143-144). Öner, Kazakçada ön ses, iç ses ve son seste -ç- > -ş- değişikliğinin olduğunu gösterir (1998: 15) ve eserinde küçültme ekleri kısmında +çIk ekinin düşünüldüğü gibi +ç ve +k küçültme eklerinin kalıplaşması sonucu oluştuğunu olası görür (1998: 44). Kazakçada +ÇIk ekinin +ŞIk biçiminde olduğu *oyınşık* "oyuncak", *kirşik* "leke", *dalaşık* "bozkırcık" vb. örneklerle açıklanmıştır (Öner 1998: 45). Ayrıca Nogaycada da +(X)ç ekinin varlığı *aba+ş+ım* "anacığım" sözcüğü üzerinden gösterilir (Erdoğan 2019: 90). Şor Türkçesinde ise +Aş eki eklendiği sözcüğe küçültme ve sevimlilik anlamı katan işlek bir ek olarak ele alınmış ve em+çek+eş "küçük ev", kuzuğ+aş "küçük ceviz", apşag+aş "ayıcık" gibi örnekler sunulmuştur (Babatürk 2016: 128). Bu bakımdan tarihsel süreç içerisinde birbirine komşu olarak yaşayan (Tamir 2003: 322) Oğuzların ve Kıpçakların birbirini dil özellikleri bakımından etkilediğini düşünerek Oğuzların Anadolu'ya göç ettikleri vakit bazı ses değişmelerini beraberinde taşıdığını ve bu durum içerisinde +(X)ç küçültme ekinin de olabileceği düşünülebilir.

Kıpçak grubu dışındaki diğer diyalektlere bakıldığında da /ç/ ve /ş/ fonemlerinin küçültme fonksiyonuyla kullanılan sözcüklerde paralellik gösterdiği görülür. Altay Türkçesinde +A⁴ş eki "İki ve daha fazla heceli olup /k/, /n/ ve /ŋ/ ünsüzlerinden biriyle biten isimlere gelerek o isimlere küçültme ve sevgi anlamı katan işlek bir ektir" (Elcan 2016: 39). Bu işlevinin yanı sıra pekiştirme işlevinde kullanıldığı ve terim adı yaptığı örnekler de vardır. *kayınaş* "küçük kayın", *kojoŋoş* "şarkıcık", *biçiğeş* "kitapçık", *ayağaş* "küçük fincan", *könögöş* "küçük kova", *oogoş* "küçük", *çörçögöş* "kısas masal" vb. Çağdaş Türk lehçelerinde de bu ekin gösterilmesi (Erdoğan 2019: 90) ve özellikle Çuvaşça +ś foneminin İlk Türkçedeki +ç fonemine olan denkliği (Ceylan 1997: 30) ve düşünüldüğünde bu ekin Türkiye Türkçesindeki varlığı da güçlenmektedir. Ayrıca ekin Oğuz grubunda yer alan Gagauz Türkçesinde de (ciciş gibi.) benzer yapıda ve anlamlarda görülmesi (Gaydarci vd. 1991: 48) önemlidir.

Eski Anadolu Türkçesinde +(X)ç ekinin varlığı, tanıklanan *büliç* örneği üzerinden verilir (Genç 2005: 39). Gülensoy, bu kelimenin kökenini kümes hayvanlarını çağırma ünlemi olan **pili pili* sözcüğüne gelen +ç küçültme ekiyle açıklar ve sözcüğü "erginleşmemiş tavuk ya da horoz" olarak tanımlar (2007: 697). Bu kelimeyle benzer şekilde "piliç" anlamını taşıyan *pillak* sözcüğünün de varlığı (Derleme Sözlüğü 1993: 3453) **pili* sözcüğünün kök olarak görülebileceğini kuvvetlendiren bir örnektir. Ayrıca kelimeyi "tavuğun küçüğü" olarak tanımlayan ve kelimeyi *biliç*>*bülüç*>*bülüş* türeviyle ele alan Eren, kelimenin kökeninin *bili bili*, sondaki ekin küçültme eki olduğunu ve yerel ağzılarda bu kök üzerine kurulan *bilik* sözcüğünün de yine +k küçültme ekiyle kurulduğunu vurgular (1999: 333). Kononov'un "kızkardeş" anlamı taşıyan *abaş* sözcüğünde yer alan +ş ekini ve *abuška* sözcüğünü *abu+ç+ka*, *ab+ıs+ka* ve *abu+ş+ka* olarak gösterip +ç, +s, +ş ve +ka eklerini de küçültme eki olarak göstermesi dikkate değerdir (1969: 86). Ayrıca küçük küp anlamına gelen *küpeç* sözcüğünde de +(X)ç biçimbiriminin varlığı düşünülebilir (Hatiboğlu 1981: 41). Derleme Sözlüğü'nde (DS) küçük/küçültme anlamı taşıyan sözcüklerin tespit edildiği bir çalışmada (Aslanlıç

2018) sözcük sonunda hem /ç/ hem de /ş/ fonemine sahip olan şu örnekler konunun anlaşılması için önem arz eder:

Tablo 1. Derleme Sözlüğü'nde Küçük/Küçültme Anlamları Taşıyan Sözcüklerin /ç/ ve /ş/ Fonem Durumları

Kelime	Anlamı
Bodaç, bodiç, bodoç, boduç ~ boduş, bodüş	Çam ya da topraktan yapılmış küçük testi, yuvarlak, kulpsuz testi (20).
Badiç, badınç, badiç ~ badiş ~ badis	Yeşil sebzelerin çiçekten hemen sonraki küçük hali (58).
Cebiç ~ cebiş ~ cebis	Bir yaşındaki dişi keçi yavrusu (115).
Bıdılıç ~ bıdılış	Küçük (171).

Verilen örneklerde görüldüğü üzere kelimelerdeki anlam *küçük* ifadesini karşılar ve küçültme anlamındaki sözcüklerin sonunda yer alan /ç/ sesinin /ş/ sesine dönüşebildiğini göstermesi bakımından örnek oluşturur. Bunların dışında yapısal olarak küçültme ekiyle oluştuğu belirtilen örnekler de bulunmaktadır. Bu örnekler içerisinde verilebilecek ilk sözcük "genç teke" anlamındaki *erkeç* sözcüğüdür. DS'de hem *erkeç* hem de *erkeş* şeklinde kaydedilen sözcük (1993: 1773-1774) erk ~ irk "koç" sözcüğüne getirilen +(e)ç küçültme ekiyle açıklanır (Şakar 2018: 21). DS'de yer alan bir başka sözcük de *oğeç*, *öveç*, *egeş* ve *ögüç* gibi türevlerle verilen *ögeç*'tir (DS 1993: 3314). Sözcük "Bir yaşından dört yaşına kadar erkek koyun, koç" ve ikinci anlam olarak "Biraz büyümüş kuzu" şeklinde açıklanır (DS 1993: 3314-3315). Bu sözcük için Orta Türkçede "orta yaşı bulup büyümüş hayvan" Eski Kıpçak Türkçesinde "dört yaşındaki koyun" için kullanılan *ög* sözcüğü kök olarak gösterilir ve kelimenin etimolojik izahı küçültme ekiyle beraber *ög+(e)ç > ögeç > öveç* şeklinde yapılır (Eren 1999: 318). Küçültme ekiyle kurulduğu belirtilen bir diğer sözcük olan *sıbiç~sıbiş* Orta Türkçedeki "iki yaşına girmiş olan tay" anlamındaki *sıp* köküne dayandırılır ve ek +(X)ç küçültme eki olarak izah edilir (Tor 2011: 1761). Bu örneğin Anadolu ağzlarında +(X)ç biçimbirimiyle görülmesi de dikkate değerdir. Netice itibarıyla verilen örnekler /ç/ > /ş/ yönünde bir dönüşümün yaşanmış olabileceğini işaret etmektedir. Deny tarafından yapılan bir açıklama ekin /ç/ > /ş/ değişmesi sonucu işlerlik kazanmış olabileceğini destekler:

Divanü Lugati't-Türk (I, 53: II 198)'de *olıc* (Karlık lehçesi) kelimesi veriliyor ve sevgili oğul anlamında olduğu, bu edat için tahannun ve ta'attuf; yani özlem ve şefkat edatı denilmesinden anlaşılıyor. Şu hâlde kelimenin aslı *oglıç* olmalıdır ve yukarıda tahbib edatı dediğimiz de özlem ve şefkat edatı demek olup -(I)ş eklerinin bu -(I)c aslından doğma olduğu görünmektedir: (c > ş değişimi ile) (2012: 488).

Eski Türkçede genellikle düz/dar vokalli sözcüklere yine düz/dar şeklinde yardımcı bir vokal alan (beğiç ve içiç gibi.), yuvarlak vokalli sözcüklerde de aynı çizgide olan (ögüç gibi.); ünlü ile biten sözcüklere sadece +ç şeklinde eklenen (ataç gibi.) biçimbirimin Türkiye Türkçesindeki kullanımı bunlara ek olarak çeşitlilik (maviş, ciciş vs.) ve düzensizlik (babiş~baboş; fatoş~fatmoş vs.) göstermektedir. Çalışmada açıklaması yapılan iki ekin yapısal ve anlamsal paralelliği Eski Türkçedeki ve Türkiye Türkçesindeki yakın akrabalık bildiren örnekler bağlamında şu şekilde kurulabilir:

ata+ç+(i)m "sevgili babam, babacığım" > bab(a)i+ç+(i)m "babacığım"

ög+(ü)ç+(ü)m "sevgili annem, anneciğim" > ann(e)o+ş+(u)m "anneciğim"

oğul > ol+(u)ç+(u)m "sevgili oğlum, oğulcuğum" > oğ(u)l+(u)ş+(u)m "oğulcuğum."

3. Sonuç

Eski Türkçede +(X)ç ekinin küçültme bağlamında sevgiyi ifade ettiği açık olarak görülmesinin yanında eklerin yapısına ve işlevine bakıldığında küçültme, sevgi ve sevimlilik anlamında kullanılan bir +(X)ş ekine rastlanmamaktadır. Eski Türkçede yakın akrabalar için duygusal bağlarla kullanılmasından dolayı ekin söz konusu sevgiyle doğrudan ilişkili olduğu açıktır. Seyrek olarak kullanıldığı belirtilen ve sınırlı sayıda örnekte görülen ekin günümüzde +(X)ş biçiminde Türkiye Türkçesinde varlığını koruması ve sözcük yapımında kullanılması, daha önce sayılan nedenlerden ötürü olası görünmektedir. Ekin Türkiye Türkçesinde /ç/ > /ş/ biçimine ne zaman dönüştüğü ve hangi sözcüklerde ilk olarak meydana geldiği eldeki verilerle kestirilememektedir. Bu örneklerle rastlanılmaması ve dönüşümün gerçekleşme döneminin kestirilememesi, bu çalışmadaki /ç/ > /ş/ yönündeki dönüşümün kritik problemi olarak kabul edilebilir. Ancak eklerin yapı ve anlam yönünden benzerlik ve tutarlık göstermesi ve tarihsel süreçte Türkçede küçültme adı altında sevgi, acıma ve merhamet sözcükleri veya hitapları oluşturan isimden isim yapan +(X)ş biçimbiriminin olmaması bu dönüşümün yaşanmış olabileceğini kuvvetlendirmektedir. Türkiye Türkçesi ağızlarında tespit edilen küçük/küçültme anlamına sahip bazı sözcüklerin her iki biçimde de görülmesi bu dönüşümün bir başka yansıması olarak görülebilir. Tarihsel olarak /ç/ > /ş/ yönündeki bir dönüşümün leksikal, fonetik ve semantik anlamda henüz kesin verilerin olmaması günümüz ve bu çalışmanın neticesi için söz konusu iki ekin sadece kuvvetli dilsel paralelliklere sahip olduğunun gösterimini mümkün kılmaktadır. Sonuç olarak denebilir ki; eldeki dilsel paralellikler Eski Türkçedeki +(X)ç ekinin fonetik bir dönüşüme uğramış olabileceğini ve zamanla anlam bakımından da genişleme göstermiş olabileceğini işaret etmektedir.

Kaynakça

- AĞCA, Esin (2020). *Türk Dilinin Tarihsel Diyalektolojisi - Harezm-Altın Ordu Sahasına Ait Türkçe Metinler Üzerine Bir İnceleme-*. Eskişehir: Yayımlanmamış Doktora Tezi Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKSAN, Doğan (2016). *Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Bilgi.
- ASLANKILIÇ, Özgür (2018). *Türkiye'de Halk Ağzından Derlem Sözlüğü'nde Geçen Küçük/Küçültme Anlamındaki Kelimeler*. Elazığ: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BABATÜRK, Semih (2016). *Şor Türkçesi*. Bişkek: Yayımlanmamış Doktora Tezi Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1990). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- BURAN, Ahmet (2000). Gakgo-Gakgoş Kelimesinin Kökeni ve Anlamı. *Türk Dili* (578), 173-177.
- CEYLAN, Emine (1997). *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- CLAUSON, sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford University Press.
- DENY, Jean (2012). *Türk Dil Bilgisi - Modern Türk Dil Bilgisi Çalışmalarının En Kapsamlı İlk Örneği*. (Haz. A. Benzer) İstanbul: Kbalcı.

- Derleme Sözlüğü* (Cilt V-IX). (1993). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- EKER, Süer (2011). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker.
- ELCAN, Abdullah (2016). *Altay Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Karşılaştırmalı Ses ve Şekil Bilgisi*. Ardahan: Yayınlanmamış Doktora Tezi Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERDAL, Marcel (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-Boston: Brill Handbook of Oriental Studies.
- ERDAL, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon*, I Volum. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- ERDOĞAN, Ayşe (2019). *Çuvaşçada Art Zamanlı Ad Yapımı*. Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Hacettepe Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- EREN, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro.
- ERĞİN, Muharrem (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayım Tanıtım.
- GABAİN, Annemarie von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın) Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GAYDARCI, Gavril vd. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*. (Red. Nikolay A. Baskakov, Çev. İsmail Kaynak ve A.Mecit Doğru) Ankara: Kültür Bakanlığı.
- GENÇ, Gülcan (2005). *Eski Anadolu Türkçesinde İsimden İsim Fiilden İsim Yapma Ekleri ve Fonksiyonları*. İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GÜLSEVİN, Gürer (2008). Türkiye Türkçesi Ağzlarında Kıpçakça Denilen Unsurlar Üzerine 2: (ç>ş Değişmesi). *Turkish Studies* , 3 (3), 378-387.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1996). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1981). *Türkçenin Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KETREZ, F. Nihan ve AKSU-KOÇ, Ayhan (2007). "The (Scarcity of) Diminutives in Turkish Child Language". *The Acquisition of Diminutives: A Cross-linguistic Perspective* (Edt. Ineta Savickienė ve Wolfgang U. Dressler). Amsterdam: John Benjamins, s. 279-293.
- KONONOV, Andrey Nikolayeviç (1969). İsimlerin ve Sıfatların Küçültme Şekilleri ve Söz Yapımı. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* , 16, 81-88.
- KORKMAZ, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- LEWIS, Geoffrey (2000). *Turkish Grammar* (Second Edition). New York: Oxford University.
- MİANDOAB, Nasrin Zabeti (2018). Türk Dilinde Küçültme Kavramı ve Küçültme Ekleri (Modern Oğuz Lehçeleri ile Karşılaştırmalı Bir İnceleme). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* , 22 (1), 213-237.
- ÖNER, Mustafa (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- RÄSÄNEN, Martti (1957). *Materialien zur morphologie der Türkischen sprachen*. Helsinki: Studia Orientalia XXI.
- SARI, İsa (2020). *Türkçede Küçültme*. Ankara: Nobel.
- SAVICKIENÉ, Ineta (2003). *The Acquisition of Lithuanian Noun Morphology*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- ŞAKAR, Sezer Özyaşamış (2018). Eski Türkiye Türkçesinde Küçültme, Sevgi, Şefkat ve Acıma İşlevli Ekler. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* , 7 (16), 19-30.
- TAMİR, Ferhat (2003). Türkiye Türkçesi Açısından Kazak Türkçesine Bir Bakış. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (13), 321-331.
- TEKİN, Talat (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TOR, Gülseren (2011). Anadolu Ağzlarında Yavru Adları. 38. (ICANAS) Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi - Dil Bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi- (s. 1749-1830). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- YILDIZ, Esra (2013). *Türkçede Sevgi Sözlere*. Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.